ISSN: 2348-3083
SJIF 2016 : 4.44
UGC APPROVED SR. NO. 48612
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे अध्ययन

प्रा. देविदास नागरगोजे

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड.

Scholarly Research Journal's* is licensed Based on a work at *www.srjis.com

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र हे देशात भारतातील पस्तीस घटक राज्यांपैकी एक राज्य असुन भौगोलिकदृष्ट्या देशाच्या मध्यवर्ती ठिकाणी स्थापित असणारे राज्य आहे. महाराष्ट्राच्या क्षेत्रफळाचा विचार करता या राज्याची पूर्व पश्चिम लांबी 800 जि.मी. असुन दजिज-उत्तर लांबी 720 कि.मी. आहे. तर एकूण क्षेत्रफळ 3,07,713 चौ.कि.मी. एवढे क्षेत्रफळ आहे. महाराष्ट्राच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रापैकी 56.6 टक्के क्षेत्र निव्वळ पेरणी योग्य क्षेत्र असुन 17 टक्के भूभाज व-नजेत्र, 8.4 टक्के क्षेत्र पडित जमिनी क्षेत्र, 10.2 टक्के क्षेत्र बिगर शेती वापराखाली असून 7.8 टक्के भूभाग अन्य वापराखाली आहे. महाराष्ट्र राज्याचे प्रशासकीयदृष्ट्या सहा विभाग पाडण्यात आले असुन ज्ोज, पुणे, नाशिक, औरंजाबाद, अमरावती व नागपूर यांचा त्यात समावेश आहे. महाराष्ट्र राज्याची एकूण लोकसंख्या एवढी असुन त्यातील लोकसंख्या ही शेतीवर अवलंबून आहे.

महाराष्ट्रातील शेती :

महाराष्ट्रात शेती आजही लोज ांच्या उपजिवीकेचे साधन आहे. प्रामुख्याने खरीप आणि रब्बी हंगामात शेती केली जाते. खरीप हंगामात तांदूळ, ज्वारी, बाजरी, नाचणि, मका ही तृणधान्ये तूर, मुग, उडीद इत्यादी कडधान्याचे, सोयाबीन, भूईमुग, तीळ, सुर्यफूल इत्यादी तेलबिया, कापूस आणि ऊस ही प्रमुख रोख पिके घेतली जातात. रब्बी पिके म्हणून गहू, मका, हरभरा, तीळ, सूर्यफुल, जवस इत्यादी पिके घेतली जातात. महाराष्ट्रातील विविध भागात फळांची शेती देखील केली जाते. संत्रा, पपई, आंबा, केळी, पेरू, बोर, चिकू अशा विविध पिकांची शेती देखील केली जाते.

राज्यात उपलब्ध असलेल्या एकूण उत्पादन योग्य जमिनीचा विचार करता 56.8 टक्के जमीन ृषी जेत्रासाठी उपयुक्त आहे. परंतु वाढत्या लोकसंख्येचा अतिरिक्त भार याच क्षेत्रावर पडत असून विभक्त कुटुंब पध्दतीमुळे शेतीचे विभाजन व तुकडीकरण होऊन शेतीचा आकार लहान होत गेला आहे. त्यामुळे शेतीची

उत्पादकता मर्यादित होत आहे. तर दुसऱ्या बाजूला संपूर्ण महाराष्ट्रात शेती योग्य सिंचन क्षमतेचा विचार करता 17.5 टक्के शेतीलाच सिंचन उपलब्ध होऊ शकले आहे याचा अर्थ असा की, महाराष्ट्रातील उपलब्ध शेतीपैकी 80 टक्के शेती ही कोरडवाहू आणि हंगामी पावसावर अवलंबून असणारी आहे. यामुळे महाराष्ट्रातील शेती क्षेत्रासमोर अनेक समस्या निर्माण झालेल्या असुन समस्याग्रस्त शेतकरी आत्महत्येसारखे मार्ग देखील अवलंबत आहेत.

संशोधन विषयाची निवड :

महाराष्ट्रासारख्या प्रगत मानल्या जाणाऱ्या राज्यात शेतकरी आत्महत्या हा कायम चर्चेत राहिलेला विषय असुन एका बाजूला राज्याच्या आर्थिक स्थितीचा विचार करता दिसणारी समृध्दी आणि दुसऱ्या बाजूला शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या हि विसंगती पहावयास मिळत आहे. या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे वास्तव जाणून घेण्यासाठी संबंधित विषयाचे अध्ययन करणे आवश्यक वाटते.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

1) महाराष्ट्रातील शेती आणि शेतकरी यांच्या आर्थिक स्थितीचे अध्ययन करणे.

2) आत्महत्या करणाऱ्या शेतकऱ्यांचे वास्तव जाणून घेणे.

3) शेतकरी आत्महत्यांना कारणीभूत असणाऱ्या कारणांचे अध्ययन करणे.

4) शेतकरी आत्महत्या रोखण्यासाठी केल्या गेलेल्या शासकीय उपाय योजनांचे अध्ययन करणे.

5) शेतकरी आत्महत्या रोखण्यासाठी उपाय योजना सुचविणे.

संशोधन पध्दती :

शेतकरी आत्महत्यांचे अध्ययन ज रण्यासाठी विविध अहवाल, ग्रंथ, साप्ताहिके, मासिके, दैनिके, वेबसाईट या द्वितीयक सामग्रीचा उपयोग केला जाणार असुन वार्षिक वृध्दीदर, सरासरी, निर्देशांज अशा सांख्यिकीय साधनांचा उपयोग केला गेला आहे.

महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्या :

महाराष्ट्र हे देशातील प्रगत राज्यांपैकी एक राज्य म्हणून प्रसिध्द आहे. कृषी उद्योग आणि सेवा या सर्वच क्षेत्रात प्रगतीशील राज्य म्हणुन महाराष्ट्र राज्याचा लौकिक होता. आजही ते देशातील पुढारलेल्या राज्यांपैकी एक आहे. परंतु महाराष्ट्राची ओळख आता या सर्व बाबींबरोबरच आत्महत्या करणाऱ्या शेतकऱ्यांचे राज्य म्हजुन देजील झाली आहे. एका बाजूला आर्थिक विकासाची फळे चाखणारा प्रगत समाज आणि दुसऱ्या बाजूला वारंवार पडजारे दुष्काळ, अतिवृष्टी, सुलतानी किंवा आस्मानी संकटाने हतबल झालेला शेतकरी आत्महत्या करून आपली जीवनयात्रा संपवतो आहे. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या ही प्रगत महाराष्ट्राच्या हृदयात खोलवर कोरली गेलेली

वेदनादायक जखम होऊन बसली आहे. महाराष्ट्राचे शासन, प्रशासन व समाजाला या समस्येच्या मुळाशी जाऊन त्यावर कायमस्वरूपी उपाय योजना कराव्या लागतील.

महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्येचा विचार करता पूर्वी विदर्भ आणि मराठवाडा या भागात आत्महत्या होत असत. परंतु आता आर्थिकदृष्ट्या प्रगत असणाऱ्या पश्चिम महाराष्ट्र, उत्तर महाराष्ट्र आणि कोकणासारख्या प्रगत भागात देखील आत्महत्या मोठ्या प्रमाणात होत असताना दिसत आहेत.

देश पारतंत्र्यात असतांना देखील देशाच्या काही भागात शेतकरी आत्महत्या होत होत्या. तशाच त्या तत्कालीन महाराष्ट्र म्हणजे मुंबई इलाख्यात देखील होत होत्या. स्वातंत्र्योत्तर काळात यात घट होऊन त्या थांबायला पाहिजे होत्या. परंतु दुर्दैवाने तसे होऊ शकले नाही. जागितिकीकरणानंतर तर यात अधिक वेगाने वाढ झाल्याचे दिसते. महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचा संख्यात्मक आढावा कोष्टकाद्वारे घेतला आहे.

महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्या

अ.क्र.	वर्षे	महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्या संख्या	देशातील शेतकरी आत्महत्या संख्या	महाराष्ट्राचे देशाच्या शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे शेकडा प्रमाण
1.	1995	1083	10720	10.10
2.	1996	1981	13729	14.42
3.	1997	1917	13622	14.07
4.	1998	2409	16015	15.04
5.	1999	2423	16082	15.06
6.	2000	3022	16603	18.20
7.	2001	3536	16415	21.54
8.	2002	3695	17971	20.56
9.	2003	3836	17146	22.37
10.	2004	4147	18241	22.73
11.	2005	3926	17131	22.91
12.	2006	4453	17060	26.10
13.	2007	4238	16632	25.48
14.	2008	3802	16796	22.63
15.	2009	2872	17368	16.53
16.	2010	3141	15964	19.67
17.	2011	3337	14027	23.78
18.	2012	3786	13754	27.52
19.	2013	3146	11772	26.72
20.	2014	5650	12360	45.71
एकूण		**66400**	**309408**	**431.14**

वरील कोष्टकात शेतकऱ्यांनी 1995 ते 2014 या वीस वर्षाच्या कालावधीत केलेल्या आत्महत्यांचा अभ्यास केलेला आहे. 1995 मध्ये महाराष्ट्रातील 1083 शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या होत्या. त्यावेळी देशातील एकूण शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या 10720 एवढ्या होत्या. देशातील शेतकरी आत्महत्याच्याशी महाराष्ट्रातील शेतकरी

आत्महत्येचे प्रमाज 10.10 टक्के एवढे होते. मागील वीस वर्षाच्या काळात महाराष्ट्र व देशाच्या शेतकरी आत्महत्यांची आकडेवारी पाहिली असता असे दिसते की, दोन्ही ठिकाणी शेतकरी आत्महत्यांच्या प्रमात सतत वाढ होत गेली असून महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्यांचे एकूण देशातील शेतकरी आत्महत्यांशी असणारे प्रमाण देखील वाढत गेलेले आहे. 2014 या वर्षातील एकूण आत्महत्यांचा विचार करता महाराष्ट्रात झालेल्या आत्महत्या 5650 एवढ्या असून देशातील एकूण शेतकरी आत्महत्या 12360 एवढ्या आहेत. देशाच्या एकूण शेतकरी आत्महत्यांशी महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्यांचे असणारे प्रमाण हे तब्बल 45.71 टक्के एवढे आहे. माजील तीस वर्षाच्या ज्ञळात देशात झालेल्या एकूण शेतकरी आत्महत्यांशी (309408) महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्यांचे (57522) असणारे प्रमाण हे जवळपास 18.59 टक्जे एवढे आहे. यावरून देशात होत असणाऱ्या शेतकरी आत्महत्यांचा प्रश्न गंभीर आहेच. परंतु त्याहीपेक्षा महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्यांचा प्रश्न गंभीर स्वरूपाचा असल्याचे निदर्शनास येते.

शेतकरी आत्महत्यास अनेक आर्थिक, राजकीय, सामाजिक कारणे जबाबदार आहेत. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येत सतत वाढ होत आहे. हे खरे असले तरी शेतकऱ्यांच्या आर्थिक सक्षमीकरणासाठी व शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यासाठी सरकारला दुरगामी उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. याशिवाय प्रगत महाराष्ट्रात शेतकरी समाधानाने जगू शकणार नाही.

संदर्भ ज्रंथ :

ज्रंथ	***लेजज /संपादज***	***प्रज ाश-ा***
महाराष्ट्र : 50 वर्षातील विकासाचा घोटाळा.	*डॉ. दि.व्यं. जहागिरदार*	*सेंटर फॉर इकॉनॉमिक ॲण्ड सोशल स्टडीज, अमरावती मार्च-2012.*
द. मेगा स्टेट महाराष्ट्र	*ए.बी. सवदी*	*-िराली प्रज ाश-ा, पुजे. -ोव्हेंबर 2012.*
ऱ्षी अर्थशास्त्र	*डॉ. वसुधा पुरोहित*	*विद्याबुक्स पब्लिशर्स-2016.*
महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था	*डॉ. माधव बिराजदार*	*विद्या-2012.*